

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

**РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ
СТРУЧНЕ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

**РЕЦЕПЦИЈА СВЕТИХ ОТАЦА У ДЈЕЛУ ТОМАСА Ф. ТОРЕНСА: ПАТРИСТИЧКА
ТЕОЛОГИЈА И САВРЕМЕНА НАУКА
ДОКТОРАНДА АНДРЕЈА ЈЕФТИЋА**

На седници Наставно-научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду, одржаној 7. децембра 2015. године, изабрани су чланови Стручне комисије за преглед и оцену докторске дисертације Андреја Јефтића под насловом *Рецепција Светих Отаца у дјелу Томаса Ф. Торенса: Патристичка теологија и савремена наука*, који после читања дисертације и међусобног консултовања имају част да Већу поднесу следећи Реферат.

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Андреј Јефтић рођен је 25. јула 1984. у Сарајеву (БиХ). Основну школу и гимназију општег смера завршио је у Требињу. Основне студије богословља завршио је на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 2009. године са просечном оценом 9,27. За дипломски рад под насловом „Природна теологија код Отаца четвртог века“ освојио је награду „Старац Исаија“ Центра за црквене студије из Ниша за најбољи дипломски рад из области црквених студија. Исте године уписао је докторске студије на ПБФ на којима је положио све испите са просечном оценом 10. Од 2010. године запослен је као асистент на Катедри за Патрологију ПБФ. Од јануара 2011. учествује у научном пројекту *Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту - историјска и савремена перспектива*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије под евиденционим бројем 179078. Наставно-научно веће ПБФ на седници одржаној 22. јуна 2015. одобрило је Андреју Јефтићу тему докторске дисертације под називом *Рецепција Светих Отаца у дјелу Томаса Ф. Торенса: Патристичка теологија и савремена наука*. Веће друштвених наука Универзитета у Београду одобрило је ову тему дисертације на седници одржаној 7. јула 2015 (под бр. 61206-3136/2-15).

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет докторске дисертације представља рецепција патристичке теологије у списима Томаса Ф. Торенса. Посебан осврт остварен је на начин на који је ова

рецепција извршена у контексту односа који Торенс успоставља између теологије и науке. У раду су испитани различити аспекти односа између теологије и науке у Торенсовим списима и показано да је, према Торенсовом схватању, патристичка теологија одиграла пресудан утицај у формирању интелектуалних темеља који су омогућили каснији настанак науке, али и подстакли њен савремени развој. У погледу базичних епистемолошких начела, савремена наука, по његовом мишљењу, подударна је са теологијом црквених Отаца првих 6. векова. Ово подударње потиче стога што је, како Торенс сматра, теологија подстакла развој научног истраживања света, али и отуда што ригорозно истраживање само по себи доводи до конвергенције у мишљењу како између различитих теолошких дисциплина, тако и између теологије и природне науке. Кандидат полази од хипотезе да се пре него о рецепцији отачке теологије код Торенса адекватније може говорити о њеној адаптацији, тј. апропријацији, која у Торенсовом случају подразумева прилагођавање основних теолошких идеја потребама његовог теолошког система. Циљ дисертације је да изложи и критички преиспита овај процес апропријације и укаже на предности и недостатке Торенсове употребе светоотачке теологије у овом контексту.

3. Кратак опис садржаја дисертације

У уводном делу рада (стр. 1-8) размотрени су мотиви за одабир теме и њена релевантност. Кандидат је констатовао да је у савременој православној теологији, коју карактерише повратак отачким изворима, изостао покушај да се на темељу ових извора систематски промисли однос теологије и науке. Из тог разлога је Торенсов покушај да успостави чврсту историјску, али и систематску везу између отачке теологије и савремених научних достигнућа, иако потекао из другачије конфесионалне традиције, драгоцен за свакога ко настоји да се у оквирима „неопатристичке“ богословске парадигме ухвати у коштац са савременошћу. У наставку је дат преглед најрелевантније секундарне литературе и постулирана споменућа хипотеза од које рад полази.

Прво поглавље (стр. 9-44) представља интелектуалну биографију Томаса Торенса чијом теологијом се рад бави. После излагања основних биографских чињеница - о одрастању у мисионарској породици, образовању на Универзитетима у Единбургу и Базелу, и академској каријери - посебна пажња посвећена је анализирању три аспекта његовог академског и црквеног живота која су од посебне важности за тематику рада. У питању су ауторови ангажмани у погледу: (1) односа теологије и науке, (2) патристичке теологије, и (3) екуменских односа између хришћанских цркава. Прво, ангажман на пољу односа теологије и науке (стр. 17-25) мотивисан је датим историјским контекстом који је обележен експоненцијалним прогресом у расту научног знања, као и нарастајућим јазом

између теологије (и друштвених наука уопште) с једне, и природних наука, с друге стране. На начин на који је Торенс извршио премошћивање, тј. како кандидат показује, укидање овог јаза, пресудно су утицале три личности: Алберт Ајнштајн, Михаил Полањи и Карл Барт, чији утицај на Торенсову мисао је аргументовано показан. Друго, Торенсов ангажман на пољу патристичких истраживања (стр. 25-33) смештен је у контекст времена које је обележило повратак ка изворима у православној и римокатоличкој Цркви. Иако отачка мисао, почев од Калвина, није била страна ни евангеличкој традицији којој Торенс припада, показује се да је његов рад на овом пољу представљао изузетак за ову традицију у времену у коме је живио. У том погледу, показује се да је на његов приступ оцима нарочит утицај имао екуменски ангажман (стр. 33-41), а пре свега блиски контакти са православним теолозима, од којих је најзначајнији утицај на Торенсову теологију извршио Георгије Флоровски. Кандидат испитује тезу Метју Бејкера према којој је Флоровски директно заслужан за својеврстан обрт у Торенсовом односу према источним оцима. Међутим, иако је промена у начелном приступу патристичком наслеђу, као и у схватању појединих отачких учења (попут оног о обожењу човека) код Торенса евидентна, констатовано је да не постоји довољно доказа да би се сматрало да је она директан резултат Флоровскијевог утицаја. Када је у питању Торенсов екуменски ангажман, истакнута су његова најзначајнија достигнућа на овом пољу - као што је заједнички исказ о Светој Тројици који су потписале Реформисане и помесне Православне цркве - као и Торенсове блиске везе са православним клирицима и теолозима и његови осврти на њихову теологију. На крају овог дела, у кратким цртама су представљени осврти на Торенсову теологију којима се он сврстава у водеће теологе протеклог века, али и чињеница да различита прегледна литература о теологији овог периода не демонстрира ову тврдњу.

Друго поглавље, насловљено *Теологија и наука* (стр. 45-100) подељено је на три дела у којима се разматрају: (1) могућност класификације Торенсовог схватања односа теологије и науке, као и различити аспекти овог односа; (2) епистемолошко подударане између ове две интелектуалне дисциплине, (3) критике које су Торенсу упућене по питању схватања овог односа.

У првом делу овог поглавља (стр. 45-61) најпре су изложена два покушаја да се Торенсов рад на пољу овог односа класификује: према Барбуровој и према Ханс-Фрајовој класификацији могућих модела разумевања односа теологије и науке. Констатовано је да обе класификације имају своје предности, као и да се Торенсов рад са ограниченим успехом може сврстати у један од модела који је њима предложен. Истакнути су разлози које наводе други истраживачи, а потом и они које износи сам кандидат, због којих се Торенсов рад не може лако сврстати у само једну од споменутих класификацијама предложених категорија. Кандидат је

показао је да је оправдано сматрати да Торенс заступа првенствено дијалог између теологије и науке, али су наведени и они аспекти његове мисли у којима се показује да овај дијалог такође претпоставља и независност обе дисциплине, с једне стране, као и да постоје имплицитне и експлицитне назнаке да он може да прерасте у интеграцију теологије са науком. На крају овог дела изложени су основни аспекти у Торенсовом схватању односа теологије и науке. Анализирано је троделно схватање овог односа које износи Тапио Луома, а према коме код Торенса овај однос подразумева (1) утицај теологије на науку, (2) подударане између теологије и науке, (3) повратни утицај науке на теологију. Надаље је изложено нешто другачије схватање које износи Марк Ахтемајер, а према коме је могуће говорити о (1) историјском преплитању, (2) епистемолошком и (3) материјалном подударану теологије и науке у Торенсовој мисли. Износећи и алтернативну, четвороструку визију овог односа - која подразумева (1) историјски утицај теологије на науку, (2) науке на теологију, као и (3) епистемолошко подударане теологије и науке и (4) њихову интеграцију - кандидат закључује да се Ахтемајерова класификација ипак показује најекономичнијом за разумевање различитих аспеката овог односа у Торенсовој теологији и због тога се ње придржава у наставку рада.

Следујући овој класификацији, у другом делу овог поглавља (стр. 62-85) изложено је Торенсово разумевање концепта научног знања у коме се теологија показује подударном са сваком другом науком. Ово знање разматрано је кроз анализу темељних формалних принципа, а потом и начина на које теологија испуњава сваки од њих. У питању су принцип (1) апостериорности, (2) објективности, (3) субјективности и (4) верификабилности. (1) Принципом апостериорности тврди се да критеријуми којима се просуђује знање у свакој научној дисциплини морају бити установљени на темељу већ оствареног знања из дате дисциплине. Тиме се одбацује могућност постојања универзалног научног метода као и ненаучна пракса апликације метода својствених једној научној дисциплини на неку другу. Показано је да теологија следује овом принципу уколико не настоји да изгради универзалну *preambula fidei*, каква је била средњовековна природна теологија, већ за полазишну тачку узима реализовано сазнање Бога које нам је даровано у Исусу Христу. Такође, сагласно овом принципу, теологија је у обавези да сопствену епистемологију изгради полазећи од овог постојећег знања, а не да је „уведе“ из друге научне дисциплине. (2) С друге стране, принцип објективност за Торенса означава примарни демаркациони принцип којим се одређено знање установљује као научно. Он означава чињеницу да модус сазнања мора одговарати природи сазнаваног објекта. Теологија овај принцип испуњава утолико што уважава дистинктну природу сопственог „објекта“ сазнања који је заправо по себи субјекат који има онтолошки и епистемички

примат над оним који га сазнаје. Бог иницира наше знање о њему и чини га могућим, захтевајући од нас нарочиту врсту односа покорности и смирености, што чини предуслов да ово знање уопште буде остварено. (3) Надаље, принципом субјективности, како сматра Торенс, указује се на чињеницу да је свако научно знање нужно субјективно, те да је у обавези да уважи и уплив субјекта у моделовање садржаја знања. Ова субјективност је другачија у свакој од дисциплини, а у теологији она је карактерисана споменути односом који субјект успоставља са „објектом“ свог сазнања - тј. божанским Субјектом. (4) На крају, свако знање мора бити потврђено, односно верификовано. Међутим, оно се не може схватити, а нарочито не у теологији, као утврђено једном за свагда. У складу са динамичком природом стварности која је по себи контингентна, а не нужна, оно мора бити константно проверавано и преиспитивано. Ово нарочито важи за теолошко знање чији је предмет живи и динамични Бог, који се опире покушајима да буде захваћен статичким концептима.

У последњем одељку овог поглавља (стр. 85-100) разматрани су приговори који су упућени на рачун Торенсовог покушаја да утврди принципе научности у којима је теологија подударна свакој другој научној дисциплини. Кандидат је утврдио да је оправдан приговор Џона Хика да објективност не може бити адекватан демаркациони принцип, јер се њиме не омогућава ваљано разликовање науке од псеудо-науке. Међутим, приговоре (Данијела Хардија и Доналда Клинефелтера) да Торенс изграђује концепт науке који је до те мере несвакидашњи да је практично несврсисходан, кандидат усваја са одређеном резервом. Надаље кандидат показује да је одговор Пола Молнара на приговор Данијела Хардија да Торенс схвата теолошко знање екслузивистички адекватан - ово знање јесте искључујуће, али сам Бог из њега никога не искључује, већ то чине људи сами за себе. Показано је и да Торенс, како примјећују Луома и Хо, неразјашњеним оставља питање полазишне тачке теологије - од ког (од многих) постојећег (богопо)знања теологија почиње. С тим у вези, кандидат је указао и на чињеницу да је Торенсов аргумент по овом питању, као и цјелина његовог система, отворена за приговор о циркуларности. Међутим, у Торенсову одбрану наведено је да он сам ову чињеницу препознаје, али циркуларност схвата као неизбјежну одлику сваког научног система, па и теолошког, која је последица чињенице да прве принципе од којих полази ниједан систем не може да докаже. Иако је покушао да на овај начин оправда овај недостатак, Торенс је због тога критикован од стране Роналда Тимана за заступање фунданционализма. Показано је да је ова критика оправдана утолико што Торенс заиста заступа фунданционалистичко схватање знања, премда се са том оцјеном не слажу Елмер Колијер и Молнар. Међутим, модел овог становишта који Тиман приписује Торенсу и одбацује као неплаузибилан показује се погрешним. На крају, анализирана је

констатација Ендрју Лаута да Торенс свој модел научног знања базира примарно на природним наукама, док би за теологију, према његовом мишљењу, корисније било да се усредсреди на себи сродније хуманистичке и друштвене науке. Иако оваква подјела наука не припада Торенсовом схватању знања, истакнуто је да је евидентан афинитет ка природним наукама узроковао мањак херменеутичког и историјског сензибилитета у његовим истраживања.

Четврто поглавље, насловљено *Патристичка теологија и настанак науке* (стр. 101-289) представља средишње поглавље овог рада и подељено је у шест целина. У њима је кроз анализу различитих концепата Торенсове теологије разматрана његова теза о постојању нарочито историјског доприноса патристичке теологије настанку, али и каснијем развоју савремене науке. На самом почетку, кандидат даје преглед различитих теорија којима се истиче заслуга хришћанске мисли за развој научне свести. Торенс очигледно спада у заступнике оваквих теорија, који насупрот екстерним (социо-политичка кретања), истичу интерне разлоге (интелектуална кретања и развој идеја) за које сматрају да су узроковали појаву науке на европском тлу. Такође, кандидат показује да је Торенсова мисао у овом погледу претрпела одређену промену. Док је у ранијим радовима истицао заслуге реформације за настанак науке, касније ће Торенс више истицати патристичку теологију, сматрајући да је управо она већ изнедрила епистемолошке претпоставке и дала конгнитивни подстицај за развој научне свести.

Како би Торенсово схватање ефекта који је патристичка теологија имала на плану развоја научне свести било јасније, у првом делу овог поглавља (стр. 109-118) кандидат је анализирао феномен дуализма који, по Торенсовим речима, представља главну препреку за научно истраживање стварности. Кандидат показује различите аспекте и облике овог концепта, од којих је најзначајнији дуализам између чулног и умног света којим је, како Торенс сматра, (научно) знање ограничено на оно што је умно и нужно и из њега је изостављено знање о контингентним феноменима. Будући да се тиче онога што је нужно, ово знање је могуће досегнути чистом теоријском контемплацијом, без уважавања емпиријске реалности. Овај дуализам имаће своје битне рефлексије у теологији, где ће довести до негирања саме могућности оваплоћења, као и у развоју касније философске свести.

Превазилажење дуализма омогућено је никејском теологијом оваплоћења, првенствено концептом једносушности којим се кандидат бави у другом делу овог поглавља (стр. 119-164). Најпре је изложен историјат настанка, развоја и употребе овог појма, да би потом биле размотрене његове основне теолошке импликације, а то су: (1) божанска природа Исуса, (2) јединство Божијег бића и активности, (3) реализам богопознања, (4) особито схватање природе Божијег тројичног бића, (5)

христоцентрични карактер теолошког знања. На различите начине свака од ових теолошких импликација, како је у наставку овог дела кандидат назначио, а до краја самог рада и показао, одиграла је у Торенсовој реконструкцији интелектуалне историје западне мисли одређену улогу у развоју науке. Узет у свом пуном обиму, овај концепт је зацелио различите облике дуалистичких разделивања стварности које су спречавале овај развој. На крају овог дела кандидат је изложио и критички размотрио различите приговоре који су Торенсу упућени када је у питању његово схватање овог концепта. Константовано је да Владимир Цветковић с правом примећује да за Атанасија Великог овај концепт није имао значај какав му Торенс приписује, али је такође примећено да основна идеја (или истина) која је овим појмом означена може с правом бити сматрана за окосницу мисли александријског Оца. Кандидат је демонстрирао оправданост оцена Колина Гантона и Николаса Аспрулиса да Торенс није сасвим доследан у заступању чврстог јединства између икономијске и иманентне Тројице које је последица идеје о јединству Божијег бића и активности коју Торенс очигледно преузима од Барта и приписује Атанасију Великому. Такође је показано да Торенс неоправдано одбацује као дуалистичку дистинкцију између Божије суштине и енергија коју срећемо нарочито у каснијој византијској теологији, те да се његово становиште може сматрати проблематичним јер не пружа адекватну основу за разликовање рађања Сина од стварања света. Торенсово противљење овој разлици последица је - како кандидат показује, упућујући и на друге коментаторе његовог дела - његовог разумевања ове разлике кроз призму наглашеног апофатизма неких савремених православних теолога, попут Владимира Лоског. Када је у питању Торенсово схватање Тројичног бића, показује се да се оно може проблематизовати из различитих углова. Прво, недовољно поткрепљеним се чини становиште да су Атанасије и Григорије Богослов монархију приписивали целокупном Божијем бићу, а не само личности Оца. Такође, неосновано је и одвајање кападокијског теолога у овом погледу од других Кападокијаца, које Торенс врши. На крају, кандидат је изложио узроке који су довели до Торенсовог схватања Божијег бића које је конституисано релацијама између личности, а само има својеврстан примат над њима, будући да је њему (а не личности Оца) приписана монархија. Ови узроци тичу се Торенсовог ослањања на Престижову интерпретацију овог појма (у којој је присутан Харнаков утицај); на Мејерингово супротстављање идеја о онтолошкој једнакости личности и приписивању каузалне узрочности личности Оца; на Зизјуласову наглашено персоналистичку интерпретација кападокијске мисли; као и на утицај Торенсовог схватања научног концепта поља на његову онтологију.

У трећем делу овог поглавља (стр. 164-205) разматран је теолошки концепт контингенције и значај који му Торенс придаје у настанку научне свести. Иако у

знакама присутан кроз учење о стварању света ни из чега које Торенс приписује писцу Књиге Постања, ово учење и сам концепт резултат су, према његовом мишљењу, никејске теологије оваплоћења. Кандидат приказује Торенсово схватање античке мисли према коме је у њој свет схваћен као вечно постојећи, а епистемички фокус почивао на ономе што је по себи нужно: вечним принципима као божанским мислима, Платоновим идејама или Аристотеловим узроцима. Последица оваквог схватање јесте да је развој емпиријског истраживања био немогућ, јер се оно бави управо оним што је контингентно. Стога, заслуге за развој емпиријског истраживања које је основна претпоставка научног метода, припадају управо хришћанској теологији која је развила концепт контингенције. У наставку је приказана Торенсова реконструкција историјата развоја овог концепта у којој истакнуто место, уз Атинагору Атинског и Иринеја Лионског, заузима Атанасије Велики. Ови оци су показали да свет није вечан, већ да је вољом Божијом створен ни из чега и одржаван у постојању. Такође, не само да је свет контингентан, већ је то и рационални поредак који га прожима, а који је предмет научног истраживања. Постулирање ових идеја имало је далекосежне последице по развој науке које кандидат анализира у наставку. Прво, овим је афирмисана чињеница да је материјални свет, иако пролазан и не-нужан, као производ Божије љубави, по себи вредан постојања и изучавања. Друго, установљено је да између Бога и света постоји асиметрични однос „зависне независности“, те да он омогућава независност теолошког и природно-научног знања. Треће, овим је интелигибилност која карактерише свет измештена из сфере нужног, (замишљеног) света умних стварности и смештена унутар самог света. Будући да је рационални поредак којим се свет влада као контингентан тек један од могућих, емпиријско истраживање представља једини начин да се утврди који од (хипотетички) могућих поредака је заправо присутан у свету. Четврто, учење о контингентној природи творевине имплицира, према Торенсовом тумачењу, и аутономну „слободу“ творевине која се огледа у флексибилности њеног поретка и капацитету да манифестује свој инхерентни поредак на различите начине. У наставку је анализиран значај концепта контингенције у савременом развоју науке и њеном односу са теологијом. Тако, кандидат показује како Торенс комбинује увиде које нуде Геделове теореме непотпуности и Полањијева стратификована визија универзума. Кроз ове идеје Торенс конструише слику универзума као система који манифестује отвореност на свим појединачним нивоима постојања (од молекуларног, преко органског до когнитивног), као и у својој целини. Захваљујући овој отворености, сам универзум нуди могућност за Божије деловање унутар њега, али и указује на своју непотпуност, а тиме и на свој трансцендентни темељ - Божију рационалност. Ово указивање основ је, како је показано, за нарочиту форму природне теологије коју Торенс заступа. У односу на традиционалну, његова се разликује по томе што је интегрисана у откривену

теологију и чини онај њен аспект којим се она обраћа науци нудећи одговор на њено питање о пореклу интелигибилности универзума и његовом трансцендентном употпуњењу. У завршници, кандидат разматра постојеће и нуди сопствене приговоре и критичку анализу Торенсовог схватања контингенције. Констатује се како ни Луома ни Френсис Јанг нису у праву када Торенсу приговарају, из различитих разлога, да погрешно датира настанак доктрине о стварању ни из чега. Торенс ваљано увиђа да ова доктрина представља хришћански *novum* који има своје основе у старозаветној мисли, али је као таква формулисана тек кроз полемике хришћана од 2. до 4. века. У том погледу, Торенсова теза да је хришћанска мисао допринела развоју овог концепта показује се оправданом. Међутим, кандидат указује и на чињеницу да је Торенс, како примећују Вонг и Полкингхорн, погрешно сматрао да се савремена физика ослободила детерминизма у Максвеловој теорији поља и Ајнштајновој теорији релативитета. Кандидат томе додаје и сопствени увид да стратификована структура универзума не имплицира нужно индетерминизам, већ да отвара простор за нарочиту врсту детерминизма, која је супротстављена редукционизму, а која се назива „узроковањем одозго“ (top-down causation). Такође, кандидат указује и на чињеницу да иако може играти важну улогу у савременој науци, нарочито квантној теорији, концепт контингенције не може бити сматран пресудним за настанак емпиријске науке. Уверење да се природа покорава фиксним и непромењивим законитостима стајало је у средишту свести из које је њено емпиријско истраживање потекло. На крају, кандидат расправља о приговорима на Торенсово схватање преформулисаних природне теологије, које су упутили Луома, Молнар и Холдер, и закључује да су они у великој мери упутни, али да занемарују важне аспекте Торенсовог схватања ове тематике који му омогућавају да конзистентно заступа овакву врсту природне теологије која уместо независног статуса треба да буде део откривене теологије.

У четвртом делу четвртог поглавља (стр. 206-251) разматран је катафизички принцип (или метод) за који Торенс сматра да је уобличен у теологији црквених Отаца. Кандидат анализира историјску трајекторију развоја овог принципа, каквом је представља Торенс, која почиње од античког наслеђа александријске науке које најпре усваја Климент Александријски, а преко њега и Атанасије Велики, да би до своје кулминације доспео у мисли Јована Филопона. Изложено је Торенсово тумачење Климентовог теолошког метода, датог у 8. глави *Стромата*, у коме се у процесу достизања знања ослањамо на предзнање и веру, подвргавајући се преиспитивању које има за циљ да утврди примереност метода истраживања и модуса рационалности са дистинктном природом истраживаног објекта. Назив за овај метод Торенс преузима, како је показано, од Атанасија, позивајући се на његово схватање конотације појма $\phi\upsilon\sigma\iota\varsigma$, као синонима за „стварност каква по

себи јесте“, и честу употребу синтагме $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha}\ \phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\nu$. Ова синтаagma означава, према Торенсовом виђењу, Атанасијеву интенцију да укаже на неопходност прилагођавања сазнања природи сазнаваног објекта. Из тог разлога је, према Торенсовој интерпретацији, Атанасије био склон да одбаци могућност природног сазнања Бога. Када је у питању Јован Филопон, указано је да Торенс сматра његову теологију у целости правоверном, сматрајући да је његово схватање природе сагласно никејској теологији, а да је осуда на Петом васељенском сабору последица дуалистичког схватања односа личности и суштине које је преовладало у византијској теологији почев од Халкидонског сабора. Његово схватање природе у сагласности је са применом катафизичког метода који ће, више него ли код других Отаца, донети задивљујуће плодове у његовој научној делатности која је разматрана у завршном делу овог поглавља. Услед повратка дуалистичким навикама мишљења, катафизички принцип није заживео у средњовековној теологији, да би био поново рехабилитован у времену ренесансе и реформације. Истакнута личност овога времена је Френсис Бекон који је учинио одлучујући отклон од аристотеловске логике и значај указао емпиријском истраживању. Оно се, према Беконовој замисли, има спроводити уз ослобађање од предрасуда ума које онемогућавају откривање истинске природе предмета истраживања. Иако је научни развој добио на замаху, почев од Декарта, па преко Њутна и Канта, одређене форме дуализма су, како сматра Торенс, постале саставним делом нашег (пред)разумевања природе универзума и знања о њему. Код Њутна, овај дуализам био је садржан у разлици између апсолутног простора и времена (које је Њутн поистовећено са божанским умом) и релативног простора и времена. Код Канта, дуализам је био садржан у разлици између субјекта и објекта, односно феномена и ноумена. Међутим, како се у наставку показује, Торенс сматра да су савремена научна открића, а нарочито Максвелова и Ајнштајнова, рехабилитовала концепт контингенције, а последично и принцип катафизичности којим су ови дуализми у онтологији и епистемологији зацељени. Будући да се знање којим природна наука барата увек односи на оно што је не-необходно (тј. контингентно), оно мора бити константно усклађивано са природом сазнаваног предмета. На крају ове анализе, понуђено је критичко разматрање Торенсовог схватања принципа катафизичности и његовог утемељења у отачкој теологији. Кандидат успешно показује да Торенс греша када Клименту приписује развој нарочитог научног метода, који је сасвим различит од употребе Аристотелове логике. Климент се, како је показано, служи управо аристотеловском логиком, која му је посредована преко Галеновог (изгубљеног) списка о доказивању, како би показао да се хришћанско знање не супротставља вери, а да се по томе не разликује ни од било ког другог знања које увек почива на првим недоказивим принципима. Климентов наводни истраживачки метод није ништа до метод извођења логичког доказа, што за Торенса представља сушту супротност научном

истраживању. Такође, кандидат показује и да се текстуално не може поткрепити Торенсова идеја да је Атанасије заступао нарочит принцип катафизичког истраживања. На местима на која се Торенс позива, под синтагмом *κατὰ φύσιν* Атанасије подразумева просто чињеницу да је Син по природи истоветан Оцу, тј. да је Бог. Никакав нарочит принцип се не може детектовати као да стоји иза ове употребе појма природе. Такође, показано је и да Торенс импутира Атанасију одбацивање природне теологије, користећи одређене исказе без уважавање њиховог контекста који јасније раскрива њихов смисао. Анализиран је и за оправдан узет Луомин приговор да Торенс не тумачи ваљано Њутна и да неоправдано потенцира поистовећење апсолутног простора и времена са божанским умом. С друге стране, кандидат указује да Торенс с правом приписује Њутну „тврди детерминизам“, али да није у праву када, као што је раније истакнуто, Ајнштајну приписује индетерминизам. Из тог и претходно наведених разлога, његова реконструкција интелектуалне историје принципа катафизичности показује се у великој мери мањкавом.

У петом делу четвртог поглавља (стр. 252-273) разматрана су три случаја „материјалног“ подударења теологије и науке. Ради се о случајевима када је теологија сама изнедрила одређено знање или директно утицала на научно истраживање које је резултовало знањем које конвергира, тј. подудара се са савременим научним резултатима. Први од таквих случајева који кандидат представља јесте релациони концепт простора који је, према Торенсовом мишљењу, установљен никејским схватањем оваплоћења. Настојећи да промисле начин на који је Син Божији истовремено присутан у телу, у целини универзума и у Богу, никејски оци - а нарочито Атанасије Велики - су према Торенсовом мишљењу развили нарочито схватање простора. Овај концепт простора разликује се од „садржатељног“ (receptacle/container) схватања простора које доминира античком философијом, а наликује на стоичко схватање према коме је простор предикат субјекта, односно тела које га „производи“. Према овом концепту модус просторног присуства Божијег Логоса у свакој од наведених стварности је релативан у односу на саму ту стварност. Овакво схватање простора веома је налик на Ајнштајнову релативну концепцију простора. У другом случају, кандидат разматра три теорије Јована Филопона којима је он антиципирао увиде савремене науке. Ради се о (1) теорији светлости, (2) теорији кретања и (3) теорији о универзуму као кохезивној целини. Руковођен теолошким принципима и супротстављајући се Аристотеловој физици, Филопон је, према Торенсовом мишљењу, развио ове теорије и на тај начин остварио напредак у научном знању који ће вековима касније бити занемарен због трагичне осуде његовог дела. Као трећи случај материјалног подударења анализиран је отачки концепт перихорезе - прожимања божанских личности - и посебна врста релација која је имплицирана

овим концептом, а коју Торенс назива „онто-релацијама“. Ради се о релацијама између божанских личности које конституишу оно што оне јесу као личности, а на тај начин и само Божије биће. У том погледу, ове релације су једнако онтолошки важне колико и саме личности. Торенс сматра да је ово тријадолошко схватање извршило пресудан утицај на Максвелово формулисање теорије поља у којој су честице, као и односи између њих једнако онтолошки релевантне за конституисање самог (електро-магнетног) поља. Такође, Торенс сматра и да концепт перихорезе може да послужи савременој квантној физици која настоји да изрази управо једну такву онтологију каква је садржана у никејској тријадологији. У закључном разматрању овог дела анализирани су одређени недостаци у Торенсовом схватању ових случајева материјалног подударана између теологије и науке. Изложена су становишта која показују да Торенс греша када следећи Ајнштајна сматра да се теоријом релативитета нужно негира садржатељени и афирмише релациони концепт простора. Кандидат истиче да Торенсова погрешка није само у томе што некритички следи Ајнштајна, већ и у томе што релациони концепт простора представља као нужни предуслов за хипотетичку могућност оваплоћења Бога у свету. Такође, кандидат уочава и да Торенс прави неоправдан „скок“ са језичке на онтолошку раван када Атанасију приписује релациони концепт простора. Увидом у текстуални контекст Атанасијевих исказа на које се Торенс позива показује се да Атанасије сматра да се *појам* простора схвата релативно у односу на оно на шта се примењује, али не и да је сам простор као такав релативан. Константовано је да Торенс с правом уочава напредак у односу на античку науку који је остварио Филопон, али да се не може сматрати оправданим његова теза да је за тај напредак заслужно Филопоново теолошко мишљење. Кандидат је утврдио да се у свом супротстављању Аристотеловој физици Филопон не позива на теолошке аргументе, нити су они имплицитно присутни у философско-научним аргументима које износи. Једино у случају супротстављању идеје о вечном постојању света могуће је детектовати одређени утицај хришћанских претпоставки на Филопонову мисао, који је посредно могао довести до довођења у питање ауторитета античких писаца у већем обиму. Докази које Торенс пружа за тезу да је на Максвелу утицала хришћанска тријадологија показују се, сматра кандидат, недовољним. Такође, сагласно приговорима које су изнели Дејвид Манчин и Фредерик Норис, кандидат истиче и да се комплементарност између отачког схватања перихорезе и квантне теорије може сматрати недовољно показаном. Такође, кандидат уочава да Торенс није у довољно јасној мери објаснио који је узрок ових конвергенција између теолошког и научног мишљења.

У закључном делу четвртог поглавља (стр. 274-289) резимиране су основне идеје изнете у целом поглављу и разматран Торенсов начелни приступ историји

отачке мисли и историји науке. У првом случају, констатовано је да се Торенс сусрео са критикама да оцима приступа селективно, догматски, без историјске свести и уважавања непосредног контекста исказа и дела којима се користи. Уместо да им омогући да говоре за себе, како сам тврди да чини, Торенс - како сматрају многи критичари од којих је најоштрији Ричард Малер - чини их гласноговорницима сопствене бартијански конципиране теологије. Иако је констатовано да се Торенс служи отачким наслеђем као догматичар - како би нашао потпору за сопствена теолошка становишта - а не као историчар - како би што верније представио мисао патристичких аутора - кандидат изражава сагласност са оценама Роберта Вилкена, Франсис Јанг, Метју Бејкера и Џејсона Редклифа који сматрају да то не мора да буде нужно погрешно. Из тог разлога, пре него о „рецепцији“ патристичке мисли у Торенсовом делу, кандидат заговара идеју да се може говорити о њеној „апропријацији“ под чиме се подразумева њено *креативно прилагођавање потребама сопственог мисаоног система*. С друге стране, кандидат указује да, иако се овај приступ може оправдати како из перспективе отачког разумевања природе теолошког мишљења и ауторитета традиције, тако и са становишта савременог постмодерног стања и приступа разумевању текста, он се ипак не може сматрати ваљаним када је у питању постулирање историјских тврдњи. Читав низ оваквих тврдњи установљен је Торенсовом тезом о историјском доприносу отачке теологије настанку и каснијем развоју савремене науке и оне се, како је кроз рад успешно показано, у већој мери могу сматрати неоснованим. Указано је и на основне одлике Торенсовог приступа наслеђу природне науке, тј. историји њеног развоја. Констатовано је да се одређене историјске тврдње могу сматрати оправданим у контексту истраживања историје науке, али да Торенс непримерено вреднује одређене историјске тренутке у њеном развоју полазећи од савременог стања. Тако, приврженост одређеним концептима и становиштима, као што су индетерминизам и контингенција, који имају своје место у савременој физици, Торенс користи као критеријум којим настоји да валоризује рад појединих фигура из историје науке. На тај начин се уместо као хероји научног прогреса који су омогућили да наука напредује даље од њихових сазнања, ови показују као „трагичари“ одступања од научне истине. Такође, последица оваквог приступа јесте и то што се не разуме значај одређених становишта која се данас могу сматрати за превазиђена - попут механицизма - за историјски развој научне свести.

У закључку (стр. 290-305) резимиран је садржај и основни увиди из целокупног рада и констатовано да критичка анализа и испитивање модела апропријације светоотачког наслеђе у савременом контексту, какав је Торенсов, могу да донесу значајну корист и православној теологији. Тиме се, како сматра кандидат, представа о отачком наслеђу освежава новим и другачијим увидима,

формираним у другачијем мисаоном и деноминацијском контексту. Ово освежавање може да потпомогне процес дефамилијаризације у односу на отачке текстове која подразумева успостављање дистанце између читаоца и ових текстова, која му омогућава да освести постојећу отуђеност од текста, чињеницу да су му они много мање познати него што има дојам. На тај начин, како кандидат сугерише, омогућава се рашчитавање текстова у новом светлу и реализација скривених значењских потенцијала од којих православна теологија може имати само користи.

На самом крају рада, понуђен је списак кориштене литературе (стр. 306-318).

4. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултат и научни допринос докторске дисертације очитује се у следећем:

Пре свега треба констатовати да је кандидат успешно и исцрпно истражио и презентовао тему дисертације. Самосталним, систематским и оригиналним приступом анализирао је и прегледно изложио све главне аспекте Торенсове идеје о односу теологије и науке, као и његову рецепцију/апропријацију отачке теолошке мисли. Ово је посебно значајно када се у виду има чињеница да је у питању веома комплексна тематика која захтева стручност у више дисциплина (патрологија, историја науке, философија науке), као и чињеница да је ово прва свеобухватна студија о Торенсовој теологији на српском језику. Поред тога што је дисертација урађена квалитетно, како садржински тако и методолошки, њен допринос састоји се и у зрелом и избалансираном приступу обрађеној проблематици: Торенс није ни безусловно брањен, али ни критикован по сваку цену. Кандидат је уважио целокупан Торенсов допринос истраженој теми, али је извесне ставове његове теологије такође изложио и веома аргументованој критици. Такође, кандидат одређене критичке опаске о Торенсовој теологији од стране других теолога није просто прихватио или одбацио, него се потрудио да их ваљано анализира и процени. Коначно, кандидат аргументовано заговара тезу да се извесне карактеристике Торенсове теолошке мисли и његовог теолошког приступа оцима цркве у православном контексту могу показати и врло кориснима.

5. Закључак

Докторска дисертација Андреја Јефтића под насловом *Рецепција Светих Отаца у дјелу Томаса Ф. Торенса: Патристичка теологија и савремена наука* урађена је у складу са одобреном пријавом дисертације. Дисертација је

оригинално и самостално научно дело. Комисија са задовољством констатује да овај рад испуњава научне нормативе докторске дисертације и предлаже Наставно-научном већу Православног богословског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 17. децембар 2015.

Чланови Стручне комисије за преглед и оцену дисертације:

1. _____

др Владан Перишић, редовни професор
Православног богословског факултета Универзитета у Београду (ментор)

2. _____

др Богољуб Шијаковић, редовни професор Православног богословског
факултета
Универзитета у Београду

3. _____

др Дарко Ђого, доцент Православног богословског факултета
Универзитета у Источном Сарајеву